

Edin Šaković, prof.

BREUCI – NAJSTARIJI IMENOM POZNATI STANOVNICI SJEVEROISTOČNE BOSNE

BREUCI PREDSTAVLJAJU, ZASIGURNO, JEDNU OD najznamenitijih iliropanonskih etničkih skupina, ali je o njima do danas malo toga napisano. Jedan od razloga je svakako i nedodostatak relevantnih historijskih izvora. Podatke o Breucima nalazimo tek kod nekoliko antičkih pisaca, a i oni su, uglavnom, fragmentarne naravi. Prostor na kome su živjeli možemo nazrijeti iz zapisa koje donose znameniti antički geografi Strabon i Ptolemej, te poznati rimski učenjak Plinije Stariji. O ratovanju Breuka i njihovom junačkom otporu Rimljanima pišu Velej Paterkul i Dion Kasije. Breuke još izričito spominje i Gaj Svetonije Trankvil, u biografiji cara Tiberija, kao i kasnoantički epitomator Rufije Fest, u svom brevijaru.

Epigrafski izvori o Breucima su podjednako oskudni – uglavnom se radi o natpisima rimskih jedinica i vojnika breučkog porijekla, razasutih širom Carstva. S njihovog matičnog područja potječe tek nekoliko rimskih vojnih diploma, pronađenih na širem prostoru sjeverno od Save (Slavonskom Brodu, Negoslavcima i Vukovaru). Iako malobrojni, ti su izvori dosta vrijedni, osobito kao izvor za onomastička proučavanja. Arheološka građa u slučaju Breu-

ka je, uglavnom, od sekundarnog značaja, jer u ovom trenutku nije moguće arheološki identificirati specifičnu kulturnu grupu čiji nosioci bi se mogli izjednačiti sa Breucima, pa čak ni izdvojiti arheološke nalaze autohtonog porijekla koji bi pomogli u razjašnjenju etnogeneze i najranije povijesti panonskih etnija i populacija na tlu savsko-dravskog međurječja i sjeveroistočne Bosne. Možda će tek buduća arheološka istraživanja omogućiti stvaranje neke jasnije slike o autohtonju materijalnoj kulturi na prostoru kojeg su naseljavali Breuci.

Prve podatke o Breucima u historioografskoj i arheološkoj literaturi nalazimo još u XIX. stoljeću; radilo se tu, uglavnom, o fragmentarnim i usputnim spomenima i pokojoj leksikografskoj natuknici. Prvi cjelovitiji članak je napisao poznati sarajevski arheolog C. Patsch, u čuvenoj Pauly-Wissowoj *Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft* (svesku III-1, 1897.), a tridesetak godina poslije, jedan je zaseban rad Breucima posvetio i jedan od najvećih filologa s južnoslavenskih prostora, Milan Budimir. On je, inače, pored pregleda breučke povijesti, dao i filološko-etimološku analizu etnonima *Breuci*, povežavši ih sa

Brigima (Brugima) iz Epira, za koje Herodot veli da su porijeklom od Friga iz Frigije. Breuke su u sličnom kontekstu spominjali i drugi filolozi prve polovice XX. stoljeća (Thomaschek, Kretschmer, Mayer i dr.). Njihove su pretpostavke, često u duhu tada vladajućeg panilirizma, u novije vrijeme uglavnom odbačene, nakon velikih postignuća u arheološkoj znanosti, koja su temeljito izmijenila metodološke pristupe u ilirolgiji uopće. Tu je osobito bio značajan tzv. prvi ilirski simpozij u Sarajevu, 1964. godine, te na njemu izloženi radovi A. Benca, B. Čovića i Z. Marića.

U historiografiji je u proteklih pola stoljeća, također, postignut evidentan napor, kako od domaćih istraživača poput I. Bojanovskog, tako i od onih sa strane, prvenstveno iz Mađarske (A. Mócsy i G. Alföldy), dok je nizozemski arheolog i epigrafičar J.E. Bogaers obradio pitanje breučkih vojnih jedinica u rimskoj vojsci. Do danas jedini cjeloviti rad, koji objedinjuje sva savremena saznanja o Breucima, napisao je poznati hrvatski ilirolg M. Zaninović, 2003. godine, a značajan doprinos osvjetljavanju najstarije prošlosti prostora uz donji tok Save dala je A. Domić-Kunić, objavivši iscrpnu studiju o Tiberijevom osvojenju Panonije (12.-7. g. p.n.e.), sa opširnim i detaljnim uvodom u kome tretira čitav niz problema – od ekohistorije panonskog prostora u protohistorijskom i ranoantičkom razdoblju, preko njegovog geopolitičkog i strateškog značaja, etnografske slike, itd.

Prostorni okviri

Svi sačuvani antički izvori Breuke smještaju na prostor Panonije, odnosno rimske provincije Donje Panonije (*Pannonia Inferior*), uz donji tok rijeke Save. Strabon u svojoj *Geografiji* (VII, 5, 10) tako bilježi: “*Panonski narodi su Breuci i Andizeti i Dicioni i Pirusti i Mezeji i Dezitijati, kojima je voda Baton, a ima i drugih manjih i neznatnih...*” Kako vidimo, on Breuke ubraja među one panonske narode koji nisu ni mali niti ne-

znatni, što je svakako podrazumijevalo i određeno prostranstvo etničkog teritorija. Taj podatak, inače, potječe iz razdoblja Panonsko-dalmatinskog ustanka 6.-9. godine naše ere, što svjedoči ne samo spomen Batona kao vođe (hegemona) Dezitijata, nego i ubrajanje Pirusta u Panone – naime, pripadnici tog ilirskog naroda, koji je naseljavao prostor Gornjeg Podrinja, Sandžaka i sjevernih dijelova Crne Gore, zajedno su sa Dezitijatima i Delmatima činili najžešće i najupornije borce u spomenutom ustanku.

Plinije Stariji nudi neke još vrijednije podatke – govoreći o rijekama Panonije, navodi kako Drava teče kroz zemlje Sereta, Serapila, Jasa i Andizeta, dok Sava teče kroz zemlju Kolapijana i Breuka (“...*Draus per Serretes, Serapillos, Iasos, Andizetes, Saus per Colapianos Breucosque*”, NH, III, 25, 147). On ujedno dodaje kako su to i glavni narodi (“*Populorum haec capita*”, NH, III, 25, 148), spominjući pored njih još i čitav niz drugih.

Nešto kasnije, Ptolemej spominje Breuke kao stanovnike provincije Donje Panonije: “*Cijelu tu provinciju*”, piše on, “*drže na sjeverozapadu Amantini, ispod njih Herkunijati, zatim Andizeti, pa Breuci. Na sjeveroistoku su Eravisci, a na jugu Skordisci*” (II, 15, 2). Opisujući Gornju Panoniju (II, 14, 2), Ptolemej spominje i neke susjede Breuka: Kolapijane, istočno od njih Jase i ispod njih Oserijate.

Sažimajući podatke iz citiranih antičkih vrela, te uzimajući u obzir epigrafske potvrde, u prvom redu nalaze rimskih vojnih diploma dodijeljenih breučkim veteranima iz Slavanskog broda, te Negoslavaca i Vukovara,¹ kao i opće geografske i topografske odlike terena – mogu se barem u okvirnim crtama odrediti granice etničkog teritorija Breuka. Pri tome, međutim, na umu valja imati da ovi podaci, uglavnom, odražavaju stanje nakon potpune rimske

1 Slavonski Brod: Miškiv, 1998; Vukovar: Koledin, 1999; Negoslavci: Dorn, 1984.

Breučki teritorij: vjerovatne (ravna crta) i moguće granice (isprekidana crta)

pacifikacije panonskih prostora, zavođenja provincijske uprave i administrativnih mjera na terenu. Breuci i drugi indigeni narodi na svojim su matičnim teritorijima tada organizirani kao peregrinske zajednice (*civitates peregrinae*), ali su također formirane i neke nove *civitates*, razbijanjem predrimskih etno-političkih zajednica na manje cjeline, koje bi naziv dobile obično po svom središtu.

Od Breuka su tako – mišljenje je brojnih znanstvenika – odvojeni *Kornakati*, peregrinska civitas sa središtem u Kornakumu (današnji Sotin kod Vukovara).² Štaviše, A. Mócsy u ovu skupinu ubraja i Oserijate,³ istočne susjede Breuka. Oserijati se, međutim, u arheološkoj literaturi već odavno poistovjećuju sa populacijom koja je naseljavala prostor današnjeg Lijevče polja, sa centrom u poznatom višestoljetnom naselju u Donjoj Dolini kod Bosanske Gradiške.⁴

2 Mócsy, 1974, 53; Domic Kunić 2006, 79.

3 Mócsy, 1974, 53 i 55.

4 Marić, 1964a, 68-73; Čović, 1976, 169 i d.;

Sjeverna granica, prema Andizetima, vjerovatno je predstavljala područje oko rijeke Vuke, mjesto gdje su se prostirale Volkejske močvare – poprište jednog od bojeva iz razdoblja Batonovog ustanka. Na sjeverozapadu su se Breuci dodirivali s etničkim prostorom Jasa, a na zapadu (barem u rimsko doba) sa Oserijatima. Gdje se tačno granica nalazila – nije poznato, jer je teško odrediti kojoj etniji je pripadao prostor široke i plodne Požeške kotline. Mogli bi to biti Jasi, Breuci, kao i Oserijati.⁵

Što se tiče istočnih granica, one su dopirale negdje do zapadnih obronaka Fruške gore i teritorija Amantina, koji su naselja-

Čović, 1987a, 281; Benac, 1987, 796.

5 A. Domic Kunić (2006, 78) drži da je Požeška kotlina pripadala Breucima, s obzirom na konfiguraciju terena, odnosno činjenicu da je “ulaz u nju s podravske (jasijske) strane zapriječen planinama, dok se s posavske (breučke) lako prilazi slijedeći tok Orljave”. No, ne bi trebalo isključiti ni mogućnost da je Požeška kotlina pripadala Oserijatima. Veze Donje Doline i Požeške kotline u halštatskom razdoblju su višestruko potvrđene, opširnije: Potrebica, 2003.

vali prostor oko Sirmija. Na osnovu navoda Plinija Starijeg, pouzdano znamo da su Breuci živjeli s obje strane Save – dakle, naseljavali su i dio prostora sjeverne, odnosno sjeveroistočne Bosne. To ništa nije neobično, jer su veće rijeke i riječne doline u prahistorijskim i protohistorijskim vremenima predstavljali osnovne komunikacijske pravce oko kojih su se formirali plemenski i etnički teritoriji, dok su granice između pojedinih etničkih skupina tekle uglavnom visinskim područjima, grebenima uzvišenja i prijevojima. Na jugu, na prostorima sjeveroistočne Bosne, Breuci su najvjerojatnije graničili sa Dezitijatima. Nije, međutim, sigurno utvrđeno gdje se ta granica nalazila, odnosno da li su Breuci držali samo prostor Bosanske Posavine, do obronaka Trebave i Majevice, kako to misli A. Domić Kunić (2006, 79) – ili je, pak, njihov etnički teritorij obuhvaćao barem cjelokupan prostor Trebave, sa većim dijelom širokog i plodnog Sprečkog polja.

Zapadna granica Breuka, na prostoru južno od Save, predstavlja poseban problem, s obzirom na famozni Solinski natpis u kome se spominje cesta “*ad Batinum flumen / quod dividit Breuc[os] Oseriatibus...*” (CIL 03, 03198b = 10156b) Radi se, kao što je poznato, o Alföldyevoj restituciji natpisa, jer je na mjestu gdje se čitaju etnonimi natpis potpuno izlisan.⁶ Spomenuta restitucija je u historiografiji široko prihvaćena i mnogi je autori bez rezervi uzimaju, postavljajući na taj način granicu između Oserijata i Breuka na obale rijeke Bosne.⁷ Naime, rijeka *Ba[thinus]* iz napisa, posvjedočena i u drugim antičkim vrelima, pouzdano je identificirana kao Bosna.⁸ Takvo određenje granice, međutim, teško da se može prihvatiti kao pouzdano, barem u predrimskom vremenu. Naime, ukoli-

ko uzmemo u obzir da je *Marsunnia*, naselje na mjestu današnjeg Slavenskog Broda, bilo jedno od breučkih središta, onda je jasno da su oni svakako kontrolirali i prostor na drugoj, desnoj obali Save, oko Bosanskog Broda pa sve do Odžaka, uključujući, vjerovatno, cjelokupan prostor planine Vučjak. Na sjevernim obroncima ove planine i uz rijeku Savu, arheološki je posvjedočen veći broj naselja iz perioda kasnog brončanog i ranog željeznog doba (otvorena naselja u Sijekovcu, Liješću, Brestovu, Donjem Klakaru, gradine u Ceranima, Kuljenovcima i Vrelima, itd.).

I u tom slučaju se, međutim, javlja brojne nejasnoće i nedoumice. Naime, ako su Breuci držali samo prostor Vučjaka, onda su – da bi rijeka Bosna predstavljala njihovu granicu – morali su s druge strane rijeke držati znatno veći dio prostora prema jugu, uključujući i cjelokupnu Trebavu, što ponovo djeluje nelogično. Teritorij Oserijata bi, također, u tom slučaju predstavljao jedan poprilično velik prostor koji se protezao od Psunja, gdje su se, otprilike, graničili s Jasima – kako to proizlazi iz podataka Ptolemeja (II, 14, 2), preko prostora Bosanske Gradiške, na istok sve do Bosne, u što je teško povjerovati. Strabon (VII, 5, 23) Oserijate uopće ne spominje – ukoliko se ne ubrajaju u njegove “manje i manje bitne” narode. Plinije Stariji (NH, III, 148) ih navodi, ali ne među “glavnim narodima”. U svakom slučaju, ne ulazeći u ove u sve druge probleme s interpretacijom spomenutog natpisa, treba istaknuti da on ipak – ukoliko se uistinu i radi o Breucima i Oserijatima – odražava stanje nakon rimske pacifikacije ovih krajeva i organizacije provincijske uprave, što ne znači nužno da je takvo stanje bilo i u predrimsko doba.

Pitanje etnogeneze

Sa gledišta tradicionalnih metodoloških pristupa proučavanju etnogenetskih prahistorijskih procesa, etnogeneza Breuka predstavlja izuzetno složen znanstveni pro-

6 Opširnije: Bojanovski, 1974, 193-195

7 Marić, 1964a, 73; Bojanovski, 1976, 309; Zaničević, 2003, 445; Domić Kunić, 2006, 78-79, itd.

8 Bojanovski, 1974, 195 i d.

blem, s obzirom da do danas nije jasno definirana niti izdvojena specifična materijalna kultura koja bi se povezala sa ovim narodom. Prostor savsko-dravskog međurječja i sjeveroistočne Bosne predstavljao je još od kraja eneolita područje na koje su se susretali i prožimali različiti kulturni utjecaji. Kulturne grupe starijeg željeznog doba na tom prostoru genetski su vezane za kulturu polja sa žarama, a nastaju još u kasnom brončanom dobu, na etničkom supstratu starijih kasno-brončanodobnih kulturnih grupa (Barice-Gređani, virovitička i Belegiš II), uz snažne kulturne utjecaje, a vjerovatno i etnički priliv sa sjevera.⁹ Prostor dijela sjeverne i sjeveroistočne Bosne pripadao je kulturnoj grupi Vis-Pivnica, koja se razvila na osnovama kulture polja sa žarama, ali uz jak utjecaj bosutske grupe s jedne, te srednjobosanske grupe s druge strane.¹⁰ U Slavoniji prevladava daljska, a u Srijemu bosutska kulturna grupa.¹¹

Početak željeznog doba, na temeljima kulture polja sa žarama, razvija se i nova kulturna grupa Martijanec-Kaptol, u Požeškoj kotlini, koju obilježava paljevinsko pokapanje u tumule i pojava bogatih kneževskih grobova,¹² a nešto kasnije se u Srijemu javlja tzv. sremska grupa zapadnobalkanskog kompleksa (M. Garašaniin), kao rezultat snažnih kulturnih, pa možda i etničkih strujanja s ilirskog juga, u prvom redu glasinackog kulturnog kruga.¹³

Od kraja V. stoljeća p.n.e., prostori jugoistočne Panonije bivaju zahvaćeni sve jačim prodorom latenske kulture, da bi od kraja IV. stoljeća ona potpuno prevladala na ovim područjima, ugošivši autohtone kulturne izraze, što se u literaturi tradicionalno povezuje sa keltskom invazijom.

Maglovite vijesti koje su ostavili antički pisci sugeriraju da su nebrojeni keltski ratnički odredi preplavili Panoniju, da bi kasnije prodrli do same Grčke, u namjeri da opljačkaju bogate riznice hrama u Delfima. Nakon sudbonosnog poraza 279. god. p.n.e, dio tih Kelta se povlači ka ušću Save u Dunav, to će biti jezgro znamenite etničke i političke zajednice poznate pod imenom Skordisci.¹⁴ Noviji pogledi, međutim, ne samo da negiraju keltsku prirodu Skordiska, nego osporavaju i samu invaziju Kelta na prostore jugoistočne Europe, u onom smislu u kojem bi se ona dala razumjeti iz opisa antičkih pisaca (nepregledni valovi divljih hordi koji preplavljaju Podunavlje). Umjesto toga, ističe se proces širenja latenske kulture kao jedne globalne kulturne pojave, njegove utjecaje na indigene populacije i konzekvence na privrednom i društvenom planu, koje su se ogledale kroz oblikovanje novih "hibridnih" identiteta.¹⁵

Ne ulazeći detaljnije u ove rasprave, činjenica je da su u posljednjim stoljećima stare ere prostori Slavonije i sjeveroistočne Bosne u potpunosti latenizirani, te da je tu gotovo nemoguće izdvojiti arheološke nalaze koji bi se povezali s autohtonom etničkom komponentom i poslužili za rekonstrukciju njezine geneze i najranije povijesti. Međutim, činjenica je da izjednačavanje nosilaca latenske kulture sa Keltima, ili, u najmanju ruku, sa Skordiscima – vodi u zabludu. Osnovna pretpostavka od koje treba poći jeste da su autohtone, indigene populacije na ovome prostoru također predstavljale nosioce "keltske" latenske kulture, koja je u tehničkom pogledu bila u svemu savršenija od ranijih, autohtonih kultura na tom prostoru, a da se i ne govori o njenom širem, može se reći i globalnom kulturnom značenju. Prema tome, dio latenskih nalaza, i to osobito kasnolatskih, onih iz I. stoljeća p.n.e., treba pripisati i

9 Čović, 1988a, 21.

10 Čović, 1988a, 21; Čović, 1988b, 102.

11 Vinski-Gasparini, 1983; Garašaniin, 1983; Vasić, 1987a; Vasić, 1987b.

12 Vinski-Gasparini, 1987.

13 Vasić, 1987c.

14 Papazoglu, 1969, 209 i d.

15 Džino, 2007, passim,

Breucima – naravno, ukoliko se nalaze na teritoriju koji je historijskom i epigrafskom građom potvrđen kao breučki.

Iz naprijed navedenih razloga, etnogeneza i najranija povijest Breuka ostaju nam potpuno nepoznate. Prema tome, ne ostaje drugo nego da se ponovi već davno iznesena pretpostavka da su se Breuci razvili iz panonskog etničkog supstrata kasnog brončanog i ranog željeznog doba, vjerovatno i uz određene kulturne, možda i etničke impulse s ilirskog juga. Starije etimološko-filološke analize samoga etnonima i povezivanje Breuka sa Brigima već je odavno i u samoj filološko-lingvističkoj znanosti prevaziđeno, a da se i ne govori o potpunom nedostatku arheoloških potvrda. Tokom III. i II. st. p.n.e., može se pretpostaviti da su se Breuci nalazili pod političkom vlašću Skordiska, odnosno u sastavu skordiščanske politije. Kasnije, nakon slabljenja političke moći Skordiska, zbog iscrpljenosti dugim borbama s Rimljanima i usljed dačkoga pritiska, otvoren je prostor za afirmiranje autohtonih panonskih zajednica. Breuci se, tako, pojavljuju na povijesnoj pozornici kao jaka politička zajednica koja preuzima ulogu nosioca otpora Rimljanima, što se jasno pokazalo u Panonskom ratu, 12.-11. god. p.n.e., a potom i Panonsko-dalmatinskom ustanku 6.-9. god. n.e.

Borbe s Rimljanima

Rimski interes za krajeve Panonije započeo je dosta rano, što i ne čudi ako se uzme u obzir geopolitički i strateški značaj panonskog prostora, a posebno njegove prometne karakteristike.¹⁶ Trgovački kontakti između Panonije i Apeninskog poluotoka su uspostavljeni dosta davno, a italjski trgovci su, nema sumnje, u dolinu Save prodrli davno prije nego rimski osvajački odredi. Ipak, nije trebalo dugo čekati na ulazak

Panonije u sferu rimske osvajačke politike. Ako se izuzmu neki raniji, povremeni i manje uspješni pohodi, zaposjedanje Panonije započinje sa Oktavijanovim pohodom 35.-33. godine p.n.e. i osvajanjem panonskog središta Segestike, već prve godine ratovanja, nakon jakog otpora branitelja i teške jednomjesečne opsade. Nepoznata je uloga Breuka u ovim događajima. Izvori koji govore o Oktavijanovu pohodu na Segestiku, njegove neprijatelje spominju tek općenito kao Panone, ne navodeći pojedine etničke zajednice – iako je tu, osim Kolapijana, kojima je Segestika i pripadala, bilo najvjerovatnije i pripadnika drugih zajednica.

Da li su među saveznicima Kolapijana možda bili i Breuci, nije poznato, ali jedan podatak kod Diona Kasija (XLIX, 37, 5), ukoliko se prihvati kao vjerodostojan, govori izričito protiv takve pretpostavke. Naime, spomenuti pisac navodi da je Oktavijan u opsadi Siscije upotrijebio brodovlje koje su mu izradili neki neimenovani saveznici, te ih preveo Dunavom u Savu i potom uz Savu do Siscije. Bez obzira ko su bili ti saveznici, jasno je da je Oktavijanovo brodovlje, krećući se uz Savu prema Sisciji, moralo proći upravo breučkom teritorijom, što upućuje na zaključak da Breuci u tom trenutku nisu bili neprijateljski raspoloženi prema Rimljanima. Ne bi bilo ništa čudno da su u jednom trenutku, kad se sami nisu osjećali ugroženima, Breuci nastupali čak kao saveznici Rimljana. Ipak, sumnju u vjerodostojnost spomenutog Dionovog podatka budi Apijan, drugi glavni izvor koji govori o opsadi Siscije (i koji je podatke za svoje djelo crpio iz Augustovih memoara). Za razliku od Diona, piše da je brodovlje izgradio sam Oktavijan, pod Siscijom, u namjeri da ih upotrijebi u budućim pohodima protiv Dačana (*Illyr.*, 4, 22). Zauzeće Segestike je predstavljalo prvu fazu rimskog osvajanja Panonije. Segestika, odnosno Siscija, u naredna će dva desetljeća predstavljati značajno rimsko uporište, ne samo za odbranu već stečenih teritori-

¹⁶ O geostrateškom značaju Panonije i važnosti tog prostora za Rimljane: Domić Kunić, 2006, 62 i d.

ja, nego i za dalje osvajačke pohode prema istoku.

Dok je uloga Breuka u prvoj fazi osvajanja Panonije poprilično nejasna (nije isključeno da su tada možda nastupali i kao rimski saveznici!), završetak osvajanja i izbijanje rimskih legija na obale Dunava praćen je vojnim pokoravanjem Breuka, koje je, u razdoblju 12.-11. godine p.n.e. izvršio Oktavijanov posinak Tiberije. Oktavijan, od 27. g. p.n.e. prozvan Augustom, u svojim memoarima (*Res gestae divi Augusti*, 30) sam kaže kako je pod vlast Rimljana doveo “panonske narode na koje nikada prije nije napala rimska vojska” i koje je pobijedio njegov posinak i legat Tiberije. Zahvaljujući Dionu Kasiju (LIV, 31, 1-4), znamo nešto više o tom Tiberijevom pohodu, poznatom kao *Bellum Pannonicum*. Pokoravanje panonskih naroda bilo je praćeno pustošenjem njihove zemlje i nanošenjem “mnogih nepravdi stanovništvu”. Tiberije se, kako Dion navodi, što je moguće više koristio svojim saveznicima Skordiscima, koji su bili susjedi Panoncima i slično naoružani. Nakon pobjede, zaplijenivši neprijateljsko oružje, Tiberije je bio nemilosrdan prema pobijeđenima: većinu vojno-sposobnih muškaraca je prodao u ropstvo. Kako nam to svjedoči Svetonije (*Tib.*, 9) i Rufije Fest (*Brev.*, 7) – glavni nosioci ovog panonskog otpora rimskim osvajačima bili su upravo Breuci. Njih su, nesumnjivo, najviše pogodile okrutne mjere rimskih osvajača. To, međutim, nije uspjelo slomiti slobodarski duh ovog hrabrog naroda. Pokazalo se to sedamnaest godina kasnije, kad je stasala jedna nova generacija ratnika.

Breuci i Bellum Batonianum

Veliki Panononsko-dalmatinski ustanak od 6. do 9. godine naše ere, nazvan Batonovim ustankom ili ratom (*Bellum Batonianum*), predstavljao je događaj koji je potresao Rimsko carstvo. Breuci se mogu ubrajati među ključne nosioce tog ustanka. Jedan

od dvojice vrhovnih ustaničkih zapovjednika (koji su, igrom slučaja, nosili isto ime – Baton) bio je iz reda Breuka. Njima je, po svemu sudeći, pripadao i Pinnes kao treća značajna ličnost ustanka. Isto tako, težište ratnih operacija u prve dvije godine ratovanja nalazilo se na teritoriju ovoga naroda i njegovih susjeda. Tek nakon poraza breučko-panonske komponente ustanka i pacifikacijom prostora današnje Slavonije i sjeverne Bosne, Rimljani su stekli preduvjete za uspješna ofanzivna djestva u južnijim planinskim područjima.

Dva ključna izvora koja govore o učešću Breuka u Panonsko-dalmatinskom ustanku, Velej Paterkul i Dion Kasije, u mnogim stvarima se razlikuju. Iako je, kao rimski oficir, bio svjedok, očevdac i neposredni učesnik mnogih zbivanja, Velej Paterkul je u kratkom i sažetom prikazu ovoga ustanka, u okviru svoje *Rimske historije*, prilično neodređen. On Breuke i ne spominje imenom, iako se iz konteksta može razumjeti kada govori o dešavanjima na njihovim područjima. Ipak, on donosi detalje koji su od ključne važnosti za procjenu učešća breučke komponente u ustanku. Dion Kasije, s druge strane, donosi konkretnije podatke, izričito spominjući Breuke. Kombinirajući i upoređujući zapise ovih pisaca sa nekim sekundarnim izvorima, terenskim podacima i arheološkom topografijom, moguće je koliko-toliko osvijetliti najvažnije momente breučkog učešća u ustanku.

U prvom redu, to je pitanje uzroka ustanka. Pored uzroka koji se obično navode u historiografiji – nezadovoljstvo indigenih etničkih skupina sa rimskim porezima i načinom njihovog ubiranja, prisilnom mobilizacijom i vojnom službom, itd. – kod Breuka je značajnu ulogu imala i kolektivna trauma: sjećanje na *Bellum Pannonicum* i surove rimske represalije. Sve to je dovelo do buđenja osjećaja međusobne povezanosti, najprije unutar vlastite etnije, potom i sa susjednim, srodnim etničkim zajednicama, koje su se nalazile u sličnom položaju.

Rimska vojnička diploma iz Slavenskog Broda dodijeljena Likaju, sinu Birsovom, Breuku iz Marsunnie, centurionu mizenske flote; Muzej Brodskog posavlja, Slavonski brod (Miškov, 2000)

Jačanje unutar-etničke kohezije indigenog stanovništva pratio je rast ksenofobije i mržnje prema rimskim osvajačima. Na kraju je nezadovoljstvo kulminiralo i provalilo u obliku masovnog oružanog bunta.

Što se tiče okolnosti izbijanja ustanka među Breucima, naši izvori se razlikuju. Dok Velej (II, CX, 2) tvrdi da je ustanak izbio u Panoniji, koja je “postala oholom” uživajući kroz dugo razdoblje blagodati mira, navodi Diona Kasija (LV, 29, 1-2). su ipak puno ozbiljniji. On vrlo dobro zapaža uzroke i povode ustanka, koji po njemu izbija u Dalmaciji (podrazumijevajući time tlo rimske provincije Dalmacije u III. stoljeću, razdoblju u kome je pisao), na podsticaj “nekog Batona, Dezitijata”, u vrijeme kada je vojska iz Ilirika otišla ka Dunavu, gdje je Tiberije vodio rat protiv germanskog kralja Maroboda. Pobuna je, dakle, izbila na dezitijatskoj teritoriji, negdje u srednjoj Bosni, a neposredan povod je bilo prisilno vrbovanje domorodačkog stanovništva za spomenuti vojni pohod. Čuvši za pobunu Dezitijata, navodi dalje Dion Ka-

sije, Breuci su izabrali za vođu drugog Batona i digli se na oružje (LV, 29, 3). Da li je postojala veza između ta dva događaja, u smislu dogovora ili zavjere ili je ustanak Breuka spontano izbio – u ovom trenutku nije moguće odgovoriti. Izbijanje ustanka je na historijsku scenu izbacilo ljude koje Velej (II, CX, 4) označava kao vrhovne vojskovođe – dvojicu Batona i Pinnesa. Jedan od Batona je bio Breuk, a sa dosta vjerovatnoće se može pretpostaviti da je i Pinnes potjecao iz breučkog miljea.

Početak ustanka je vjerovatno i na breučkoj teritoriji bio ispunjen onim nemilim događajima koje opisuje Velej (II, CX, 6) – bijes pobunjenog potlačenog stanovništva se sručio na malobrojne rimske građane, trgovce i veterane. Međutim, već u prvoj ozbiljnijoj akciji, breučki vojskovođa Baton pokazuje puno više sposobnosti za realnu stratešku procjenu u odnosu na svog dezitijatskog imenjaka. Dezitijati su sa svojim susjedima i saveznicima krenuli ka jadranskoj obali, napavši na Salonu (*Cass. Dio*, LV, 29, 2), umjesto da se okrenu stra-

teški puno važnijoj Sisciji. Nasuprot njima, Breuci su krenuli na Sirmij, njima najbliže, ali i najopasnije rimsko uporište, koje je izravno ugrožavalo breučku teritoriju. Međutim, nisu ga uspjeli zauzeti, zahvaljujući intervenciji rimske vojske iz Mezije, predvođene Cecinom Severom, koji je – po Dionu – Breuke porazio na rijeci Dravi (LV, 29, 3). Činjenica da je breučka vojska prihvatila borbu tek na Dravi također pokazuje sposobnost njihovih vojskovođa – očito se radilo o taktičkom povlačenju ka matičnoj breučkoj teritoriji (jer, čini se, Amantini nisu učestvovali u ustanku). Inače, podatke o porazu bi trebalo uzeti s rezervom: i Velej i Dion su u svojim prikazima ustanka tendenciozni. Činjenica da je Cecina Sever pretrpio znatne gubitke, što i Dion priznaje, ukazuje možda i na nešto drugačiji ishod ove bitke.

Činjenica da se bitka sa Severom odigrava na rijeci Dravi, navodi na zaključak da su se Breucima već u početku ustanka pridružili i Andizeti, a kasnije, svakako, i neke druge etničke zajednice. Za to vrijeme, Baton Dezitijatski je doživio neuspjeh u opsadi Salone, pretrpjevši teško ranjavanje (*Cass. Dio*, LV, 29, 4). No, i prije nego su mu rane zacijelile, on se uputio ka Sisciji, kojoj se ubrzano približavao Valerij Mesala, namjesnik Ilirika, sa prethodnicom Tiberijevih snaga. Ustaničke snage su nakon početnih uspjeha u borbi s Mesalom ipak doživjele poraz, a i Tiberije je, sklopivši u međuvremenu primirje s Marobodom, sa vojskom stigao u Sisciju. Poraz Dezitijata i njihovih saveznika sa južnih dinarskih prostora u blizini Siscije potakle su Batona Dezitijatskog da se uputi na teritorij Breuka, gdje je sa Batonom Breučkim sklopio savez (*Cass. Dio*, LV, 30, 1-2). Time je došlo do povezivanja ustanika s prostora Panonije i onih iz južnijih krajeva.

Ujedinjene ustaničke snage su tada izvršile zaposjedanje Mons Alma (Fruške gore), vjerovatno s ciljem ponovnog ugrožavanja Sirmija. Iz ovoga se također vidi re-

alna strateška prosudba – zaposjedanje Sirmija bi značilo zauzimanje važnog uporišta koje bi omogućilo efikasnu defanzivnu taktiku na istočnom dijelu bojišta, te angažiranje ustaničkih snaga prema Sisciji, u kojoj se utvrdio Tiberije sa svojom vojskom. Međutim, ustanici su, po Dionu, na Mons Alma pretrpjeli poraz od rimskih saveznika Tračana, odnosno njihovih konjičkih odreda, predvođenih kraljem Remetalkom, koji su stigli kao prethodnica koju je poslao Cecina Sever, a zatim su ponovo ukrstili oružje s njegovim legionarima, pruživši snažan otpor (LV, 30, 3). Kad je Cecina Sever povukao svoje snage nazad u Meziju, ugroženu provalom Dačana i Sarmata (LV, 30, 4), ustanici su iskoristili Tiberijevu početnu pasivnost, pridobivši druge etničke zajednice da se pridruže ustanku. Kada je rimski vojskovođa konačno odlučio da intervenira, ustanici su prešli na gerilski način borbe, izbjegavajući otvorene frontalne sukobe i povukavši se u utvrđenja na Mons Alma – srednjeslavonskim planinama (Vell., II, CXI, 3-4, *Cass. Dio*, LV, 30, 4-6), što je njihove borbene snage poštedilo većih gubitaka. No, antigirilski rat (koji opisuje i Velej, II, CXI, 4) uvijek je podrazumijevao velika pustošenja, razaranja i stradanja civilnog stanovništva, što će ustankom zahvaćena Panonija trpjeti i tokom naredne godine.

Panonski ustanici, među kojima su Breuci vodili glavnu riječ, ipak su se još jednom otvoreno suprostavili Rimljanima u bitci kod Volkejskih močvara, 7. god. n.e., u pokušaju da zaustave rimske legije iz Mezije koje su krenule u spajanje sa glavninom u Sisciji. Ustanici, predvođeni dvojicom Batona, napali su ulogorene Rimljane i postigli značajne početne uspjehe, potukavši konjičke i pješake jedinice rimskih saveznika, te nanijevši i samim Rimljanima teške gubitke. No, hrabrost, uvježbanost i obučenost legionara uspjela je spasiti rimsku vojsku od katastrofe, te su i naša dva ključna izvora za Batonov rat imala priliku zabilježiti još jednu pobjedu rimskog oruž-

ja – ma kako ona sumnjivo zvučala (Vell, II, CXII, 4-6; Dio Cass., LV, 32, 3).

Tiberiju su, u međuvremenu, stigla značajna pojačanja predvođena Tiberijevim bratićem (i posvojenim sinom) Germanikom. Pred Siscijom su se u jednom trenutku našle ogromne vojne snage sastavljene od, kako to Velej navodi, deset legija, više od sedamdeset kohorti, četrnaest konjaničkih odreda, više od deset hiljada veterana i velik broj dobrovoljaca, ukratko – vojna sila kakva, primjećuje Velej, nije na jednom mjestu sakupljena još od rimskih građanskih ratova (II, CXIII, 1). Tiberije je tu silu podijelio na veći broj manjih borbenih skupina i odreda (Vell., CXIII, 2; Cass. Dio, LV, 32, 4), što je bio efikasan odgovor na gerilsku taktiku ustanika, lahko naoružanih i pokretljivih, s izvršnim poznavanjem terena (Cass. Dio, LV, 30, 5). To je, međutim, produžilo pustošenje ustaničkih područja, kojima se druge ratne zime pridružila pojava gladi i epidemija (Cass. Dio, LV, 33, 1). Tome treba pridodati i uspješnu Germanikovu ofanzivu u zemlju Mezeja (Cass. Dio, LV, 32, 4).

Posljedice su se ubrzo osjetile, kada je, po Veleju, “sva Panonija tražila mir” (II, CXIV, 4). Po Dionu, ustaničke vođe su nastavljali otpor, ne pomišljajući na predaju jer se nisu nadali nikakvoj milosti od Rimljana. Ipak, jedan od njih, izvjesni Skenobard – vjerovatno jedan od lokalnih ustaničkih vođa, obratio se zapovjedniku rimskog garnizona u Sisciji, s ponudom na primirje, odnosno prelazak na rimsku stranu (Cass. Dio, 33, 1-2). Pošto se baš na tom mjestu pojavljuje lakuna, nije poznato kako je završio slučaj sa Skenobardom, ali je sigurno da su Rimljani bili spremni na taktiziranje s pojedinim pobunjeničkim vođama, u cilju razbijanja jedinstvenog ustaničkog fronta i što brže pacifikacije Ilirika. Sistematski pritisak koji su vršili na panonsku, a time i breučku teritoriju, uništavanja, pustošenja, ubijanja – sve je to, u prvoj polovini 8. godine n.e., zaprijetilo

gotovo potpunom depopulacijom tih prostora. Suočen s opasnošću potpunog istrjebljenja svog naroda, podlegao je i Baton Breučki, koji se u ljeto 8. god. n.e., negdje na obalama rijeke Bathinus (današnja Bosna) sa vojskom sporazumno predao Rimljanima, izdavši svog suborca Pinnesa, koji je dospio u rimsko zarobljeništvo. Zauzvrat, Tiberije je Batonu priznao vlast nad Breucima (Vell., CXIV, 4; Cass. Dio, LV, 34, 4).

Iz perspektive Batonovog dezitijatskog imenjaka, ovaj postupak je smatran izdajom, a ni među Breucima on nije jednodušno prihvaćen, te se Baton Breučki pokušao osigurati obilazeći uporišta i uzimajući taoce od potčinjenih plemena (Cass. Dio, LV, 34, 5). U jednoj takvoj prilici, Baton Dezitijatski ga je iz zasjede napao, zarobio i osudio na smrt. Breuci su se nakon toga ponovo pobunili, ali je bila dovoljna tek jedna rimska intervencija da budu konačno poraženi, pri čemu su se neki i bez borbe predavali (Cass. Dio, LV, 34, 6). Nema sumnje, već potpuno iznureni i iscrpljeni, u beznađu i očaju, Breuci više nisu imali ni snage ni volje za dalji otpor.

U cjelini gledano, može se zaključiti da su upravo Breuci podnijeli najveće žrtve u prve dvije godine rata. Iako su nesumnjivo dobijali vojnu pomoć južnih susjeda, stradanja stanovništva, pustošenja i razaranja na njihovom su području bila najintenzivnija. Sam taj prostor je, i pored nepristupačnih šuma i močvara, kao pretežno ravničarska oblast bio za ratovanje dosta nepogodan, osobito u omjeru snaga kakav je bio između Breuka i Rimljana. Breučke vojskovođe su sa dosta umješnosti i vještine predvodili svoje odrede u borbi protiv daleko nadmoćnijeg neprijatelja, boreći se na dva fronta, ali su u toj borbi na kraju klonuli. Njihovim porazom, Rimljani su se konačno mogli u potpunosti okrenuti ka jugu, u pravcu jadranske obale, prema onim etničkim zajednicama koje do tada, kako to Velej kaže (II, CXV, 2) nisu još ni osjetile strahote rata.

Breuci u rano carsko doba

Svoje učešće u Panonsko-dalmatinskom ustanku, Breuci su bez ikakve sumnje platili strahovitim ljudskim i materijalnim gubicima, o čijim razmjerama možemo samo nagađati. Nakon definitivnog zavođenja rimske vlasti, Breuci su organizirani kao peregrinska civitas, a od njih su neki dijelovi odijeljeni i organizirani kao samostalne civitates (Kornakati, na primjer). Ovoga puta, njihovi vojno-sposobni muškarci nisu prodavani u ropstvo, ali su umjesto toga prisilnom mobilizacijom upućivani u rimske augzilijarne jedinice. Epigrafskim je izvorima potvrđeno ukupno osam breučkih augzilijarnih kohorti,¹⁷ a također – znamo pouzdano da su Breuci služili i u drugim jedinicama – konjaništvu (*Alae Pannonica*), mornarici, itd. Breučki vojnici koji bi živi dočekali kraj dugotrajne vojne službe širom rimskog carstva, od Britanije do Bliskog Istoka, čekale su povlastice koje su zasluživali veterani. Mnogi od njih su se vraćali u svoj zavičaj, poput centuriona mizenske flote Likaja, sina Birsova iz Marsunnie (današnji Slavonški Brod), čija je diploma – izdata od cara Vespazijana 71. g., kojom mu se dodjeljuje rimsko građanstvo) – nađena upravo kod Slavanskog Broda, kao i Likaja, sina Likajeva i Dasija, sina Karmaja (čije su diplome nađene u okolini Vukovara).¹⁸ Nema sumnje, ti koji su se vratili – oni su već, faktički, bili pravi Rimljani i predstavljali su nosioce romanizacije među svojim sunarodnjacima. Nekadašnji etnički teritorij Breuka je tako postepeno poprimao sasvim nove obrise, izgradnjom cesta i razvojem gradskih naselja, novim privrednim djelatnostima, novim životnim navikama i potrebama. Nakon što je ediktom cara Karakale

¹⁷ CIL 03, 13622a; CIL 16, 00056 = CIL 03, p 1973 = CIL 08, 20978; CIL 08, 21560; CIL 08, 22599; CIL 16, 00026 = CIL 03, p 0854 (p 1960); CIL 13, 08693; CIL 13, 08313; Bogaers, 1969.

¹⁸ Miškov, 1998; Miškov, 2000; Dorn, 1984; Koledin, 2000.

212. godine svim slobodnim stanovnicima carstva dodijeljeno rimsko građanstvo, polahko je nestala i breučka peregrinska civitas, a Breuci su se vremenom utopili u rimsko provincijalno stanovništvo.

Literatura

Kratice

ANU BiH—Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo

Arh. lek. BiH—Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, I-III, Sarajevo: Zemaljski muzej, 1988.

CBI—Centar za balkanološka ispitivanja ANU BiH, Sarajevo

ČIG—Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Muzej istočne Bosne, Tuzla

GZM—Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Sarajevo

GZM, n.s. A—Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, nova serija, Arheologija

HAD—Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb

Op.Ar.—*Opvscula archaeologica*, Arheološki zavod Filozofskog fakulteta, Zagreb
PJZPraistorija jugoslavenskih zemalja, Sarajevo CBI: 1979.-1987.

Pr. Inst. Ar.—Prilozi Instituta za arheologiju, Zagreb

VAMZ—Vjesnik Arheološkog muzeja Zagreb

• **Benac 1987:** A. Benac, *O etničkim zajednicama starijeg željeznog doba u Jugoslaviji. Etnogenetska pitanja*. PJZ, V, Sarajevo: CBI, 1987, 737-802.

• Bogaers 1969: J.E.A.T. Bogaers, *Cohortes Breucorum*, Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, vol. 1, 9/1969, 27-50.

• **Bojanovski 1974:** I. Bojanovski, *Dolabalin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*. ANU BiH, Djela XLVII, CBI 2, 1974.

• **Bojanovski 1976:** I. Bojanovski, *Toponim "Ad Fines" (Itin. Anton., Tab. Peut.) i njegova značenja (sinonimni toponimi Ad fines, Equoranda, Kobiljača)*. Godišnjak CBI, XIII/11, Alojz Benac *Sexagenario Dicitum*, 1976, 307-320.

- **Bojanovski 1984:** I. Bojanovski, *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji (IV): Rimska cesta Siscia-Sirmium (Tab. Peut.) i njena topografija*. Godišnjak CBI, XXII/20, 1984., 145-265.
- **Bojanovski 1988:** I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*. ANU BiH, Djela LXVI, CBI 6, 1988.
- **Čović 1976:** B. Čović, *Od Butmira do Ilira*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1976.
- **Čović, 1987a:** B. Čović, *Grupa Donja Dolina – Sanski Most*. PJZ, V, 232-286.
- **Čović, 1987b:** B. Čović, *Srednjobosanska grupa*. PJZ, V, 481-528.
- **Čović, 1988a:** B. Čović, *Bronzano doba*. Arh. lek. BiH, I, 21-23.
- **Čović, 1988b:** B. Čović, *Kultura polja sa urnama*, Arh. lek. BiH, I, 100-102
- **Degmedžić 1967:** I. Degmedžić, *Sjeverna i istočna granica Ilira*. U: *Simpozijum o Ilirima u antičko doba (održan 10. do 12. maja 1966. godine)*, ANU BiH, Posebna izdanja V, CBI 2, 1967., 55-61.
- **Degmedžić 1968:** I. Degmedžić, *Sjeverno i istočno područje Ilira*. VAMZ, III, 1968, 53-62.
- **Domić Kunić 2006:** A. Domić Kunić, *Bellum Panonicum (12.-11. pr. Kr.): Posljednja faza osvajanja južne Panonije*. VAMZ, Vol. 39, No. 1, 2006, 59-164.
- **Dorn 1984:** A. Dorn, *Rimska vojnička diploma iz Negoslavaca*. Izdanja HAD-a, IX, 1984, 165-174.
- **Džino 2007:** D. Džino, *The Celts in Illyricum – whoever they may be: The hybridization and construction of identities in Southeastern Europe in the fourth and third centuries BC*, Op.Ar., 31, 2007, 49-68.
- **Garašanin 1983:** M. Garašanin, *Period polja sa urnama Vojvodine*, PJZ, IV, 668-684.
- **Karavanić, Mihaljević, Kalafatić 2002:** Karavanić S., Mihaljević M., Kalafatić H., *Naselje Mačkovac-Crišnjevi kao prilog poznavanju početaka kulture polja sa žarama u slavonskoj Posavini*, Pril. Ins. arheol., 19/2002, 47-62.
- **Koledin 2000:** J. Koledin, *Rimska vojnička diploma iz Vukovara*. Glasnik Srpskoga arheološkog društva, XV-XVI, 1999./2000., 321-239.
- **Ložnjak Dizdar 2005:** D. Ložnjak Dizdar, *Naseljenost Podravine u starijoj fazi kulture polja sa žarama*, Pr. Inst. Ar., 22/2005, 25-58.
- **Marić 1964a:** Z. Marić, *Donja Dolina*. GZM, n.s. A, XIX/1964, 5-128.
- **Marić 1964b:** Z. Marić, *Problem sjevernog graničnog područja Ilira*. U: *Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba*, održan 15. i 16. maja 1964., ANU BiH, Posebna izdanja IV, CBI 1, 1964., 177-215.
- **Miškić 1999:** J. Miškić, *Rimska vojnička diploma iz Slavenskog broda*, VAMZ, III, 30-31, 1997./1998., 83-101.
- **Miškić 2000:** J. Miškić, *Ave Marsunnia! "Brodenses" te salutant*, Op.Ar., 23-24/1999.-2000., 103-107.
- **Mócsy 1974:** A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia. A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*. London: Routledge & Kegan Paul, 1974.
- **Pašalić 1975 (1957):** E. Pašalić, *Quaestiones de Bello Dalmatico-Pannonicoquae (a. 6-9. n. ae.)*, u: *Sabrano djelo*, Sarajevo: Svjetlost, 1975., 376-421 (prvi put objavljeno u: *Godišnjak Istorijskog društva BiH, VIII/1956, 1957, 245-300*)
- **Papazoglu 1969:** F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba (Tribali, Autarijati, Dardanci, Skordisci i Mezi)*. ANU BiH, Djela XXX, CBI 1, 1969.
- **Potrebica 2003:** H. Potrebica, *Požeška kotlina i Donja Dolina u komunikacijskoj mreži starijeg željeznog doba*. Op.Ar., 27/2003, 217-242.
- **Vasić 1987a:** R. Vasić, *Daljska grupa*, PJZ, V, 533-535.
- **Vasić 1987b:** R. Vasić, *Bosutska grupa*, PJZ, V, 536-554.
- **Vasić 1987c:** R. Vasić, *Sremska grupa zapadnobalkanskog kompleksa*, PJZ, V, 555-558.
- **Vinski-Gasparini 1983:** K. Vinski-Gasparini, *Kultura polja sa žarama sa svojim grupama*, PJZ, IV, 547-645.
- **Vinski-Gasparini 1987:** K. Vinski-Gasparini, *Grupa Martijanec-Kaptol*, PJZ, V, 182-230.